

Indledningen er redigeret af Jon Tafdrup og Steen Tullberg

Tilsyn ved dr.phil. Jes Fabricius Møller

Denne pdf er en læseversion af værkets indledning. Værket findes digitalt med punktkommentarer, tekstredigering og faksimiler på www.grundtvigsværker.dk

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2024

Indledning til

Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen [1848-49]

ved Jens Lei Wendel-Hansen

Indhold

- 1 Anledning
- 2 Den Grundlovgivende Rigsforsamling
- 3 Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen
- 4 Grundtvig som politiker
- 5 Efterspil
- 6 Anvendt litteratur

1 Anledning

Ved valget i Præstø-kredsen den 6. november 1848 blev N.F.S. Grundtvig indvalgt i Den Grundlovgivende Rigsforsamling, og den 8. november indtog Grundtvig for første gang sin plads i forsamlingen (Bjørn 2007, s. 68 f). Forsamlingen havde til opgave at tilvejebringe en dansk grundlov. Den var blevet nedsat af den delvist liberale regering, som kong Frederik 7. havde udpeget i marts 1848 som følge af, at en stor gruppe københavnske borgere havde krævet af kongen, at han udpegede en ny regering. Det blev enden for enevælden (Knudsen 2009, s. 113-117). Udkastet til grundloven, som forsamlingen tog udgangspunkt i, var udarbejdet af Marts-regeringens kirke- og undervisningsminister D.G. Monrad. Samlingen afholdt sit sidste møde den 4. juni 1849, dagen inden Grundlovens underskrivelse den 5. juni 1849.

I denne periode bidrog Grundtvig som medlem af forsamlingen med en lang række indlæg og ændringsforslag. Som de øvrige indlæg og forslag blev også Grundtvigs udgivet i *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*. Det er i denne form, de

bringes her.

Disse indlæg var ikke Grundtvigs eneste bidrag til Den Grundlovgivende Rigsforsamlings forhandlinger. Han havde ved de ordinære valg den 5. oktober 1848 stillet op i Nyboder-kredsen i København, men havde ikke vundet mandatet. Han havde i denne forbindelse indleveret en klage til Justitsministeriet. Den var blevet taget op i forsamlingen på dennes andet møde den 24. oktober 1848 og findes i Beretningen (*Beretning* 1848-49, sp. 11). Den er i Grundtvigs Værker udgivet særskilt [her](#) (Grundtvig 1848b).

2 Den Grundlovgivende Rigsforsamling

Rigsforsamlingen bestod af 114 valgte medlemmer fra Kongeriget Danmark. Dertil kom 38 medlemmer udpegede af kongen, heraf fem fra Island og et fra Færøerne (Engelstoft 1949, s. 16 f). Forsamlingen valgte selv sine embedsmænd. Forsamlingens formand var Grundtvigs mangeårige og nære ven Joachim Frederik Schouw (Bugge 2005, s. 172), der kun sjældent overlod ledelsen af forhandlingerne til en af næstformændene. Når intet andet er nævnt i kommenteringen af talerne, er det Schouw, der sidder i stolen som formand.

Forsamlingens medlemmer blev ved lodtrækning fordelt på fem afdelinger, hvis opgave det var at udnævne udvalgsmedlemmer og løse andre lignende opgaver. Forsamlingen udpegede og nedsatte en række udvalg, der skulle tage sig af enkelte sager, der skulle behandles. Grundtvig sad ikke i noget udvalg, men deltog ivrigt i diskussionen af udvalgenes indstillinger. I begyndelsen var regulativ-komiteen (udvalget for forretningsordenen) særlig relevant, fordi den udviklede den parlamentariske praksis, som forsamlingen fulgte, og som indledningsvist baserede sig på den form, man havde fulgt i stænderforsamlingerne i Roskilde og Viborg (*Beretning* 1848-49, sp. 10).

Med formaliteterne fastlagt kunne Rigsforsamlingen kaste sig over sine primære opgave, nemlig at udvikle og tage stilling til tre lovkomplekser:

For det første skulle Rigsforsamlingen vedtage en lov om almindelig værnepligt. Den første slesvigske krig var begyndt i marts 1848. Den 23. september 1848 havde krigsminister A.F. Tscherning udstedt en forordning, der pålagde alle de personer fra årgangene 1823, 1824 og 1825 værnepligt, der ikke hidtil havde haft det. Indtil da havde værnepligten alene påhvilet bondestanden. Det var disse principper, der skulle ophæves til lov. Værnepligtsudvalget, der blev nedsat i slutningen af november 1848, afgav betænkning over lovforslaget midt i december, hvorefter Rigsforsamlingen behandlede lovforslaget. Loven blev underskrevet af kongen og fik lovkraft den 12. februar 1849 (Kolderup-Rosenvinge 1850, s. 121, 217-234).

For det andet skulle forsamlingen diskutere, udvikle og votere om grundlovsforslaget. Rigsforsamlingen udpegede i december et udvalg, der skulle afgive betænkning om forslaget. Betænkningen over grundlovsforslagets seks første og ottende afsnit blev afgivet i februar 1849 (*Beretning* 1848-49, sp. 1479-1540), hvorefter den reelle debat om grundlovsforslaget begyndte. Ordfører for udvalget på disse områder var den

nationalliberale juraprofessor A.F. Krieger. Betænkningen om forslaget syvende afsnit, der omhandlede de borgerlige rettigheder og kirkelige forhold, blev afgivet i slutningen af marts 1849 (*Beretning* 1848-49, sp. [2165]-[2182]). Ordfører på dette område blev den nationalliberale C.C. Hall.

For det tredje skulle Rigsforsamlingen vedtage en valglov for den Rigsdag, som Grundloven etablerede. Her skulle de overordnede vedtægter i grundlovsforslaget omformes i praksis.

Dertil kom behandlingen af et forslag om tilvejebringelse af finansielle midler til krigsførelsen. Det hertil udpegede udvalg havde nationaløkonomen C.N. David som ordfører og afgav betænkning i sagen i begyndelsen af januar 1849 (*Beretning* 1848-49, sp. 813-818).

Alle sager skulle underkastes tre behandlinger. Første (den foreløbige) behandling var den mest omfattende. Her kunne medlemmerne tage ordet så ofte, de ville, stille spørgsmål til grundlovsudvalgets ordfører og i øvrigt stille ændringsforslag til udkastet. Under den anden (endelige) behandling beskæftigede forsamlingens medlemmer sig alene med de forslag, der var stillet højst 48 timer efter den første behandling og udsprang af denne. Hvert medlem måtte her kun tale en gang om hver paragraf eller hvert afsnit, der var sat særskilt til behandling. Den tredje behandling (læsning) omfattede kun mindre redaktionsændringer foruden den endelige vedtagelse af forslaget.

Rigsforsamlingens samlingssted var Christiansborg Slot. Kongens trone stod i den ene ende af rummet på en forhøjning. Foran tronen var formandens stol. Han var flankeret af to sekretærer. Formanden kunne herfra skue ud over forsamlingen, som var placeret i en indre og en ydre hestesko. Midt i hesteskoen foran formandens stol stod ministerbordet og stenografernes bord. Se litografi af indretningen her (Munch 1949, s. 121).

Der var ingen talerstol. Medlemmerne rejste sig og talte fra deres plads. Derfor var kulturen i forsamlingen også præget af medlemmer, der bevægede sig rundt i forsamlingslokalet, ikke mindst i retning af taleren for bedre at kunne høre ham (Møller 1949, s. 82). Det gjaldt i særlig grad Grundtvig. I 1851 beskrev *Morgenposten* Grundtvigs adfærd i salen på den måde, at han langsomt går "frem og tilbage paa Gulvet [...] med begge Hænderne fordybet i Frakkelommerne, og sit eget Jeg fordybet i Tanker, dog uden at hans Opmærksomhed viger fra Talerne, hvilket tydeligt kan sees deraf, at han hver andet Øieblik standser, løfter Hovedet lidt i Veiret og forstyrrer den som har Ordet ved at kaste en lille spydig Bemærkning ind i hans Foredrag". Hverken bifalds- eller mishagsyttringer var tilladt i forsamlingen, men fandt alligevel jævnligt sted, og til det bidrog altså i høj grad Grundtvig (*Morgenposten*, sp. [11]). Når *Morgenposten* i den grad kunne tilskrive Grundtvig regelmæssige tilråb, så er der desuden en risiko for, at ikke alle tilråb blev indført i beretningen.

Som det også havde været tilfældet i stænderforsamlingerne, var det ikke medlemmerne tilladt at holde deres oplæg ud fra manuskript: "Intet Foredrag maa skee ved Oplæsning af skrevne Udarbeidelser" (*Beretning* 1848-49, sp. VIII,

Forskrifter for Forretningsordenen i Rigsforsamlingen, § 23). Det falder godt i tråd med den uvilje, der bredt blev næret mod partideling. Både partier og skrevne manuskripter medvirkede til at låse debatten i faste standpunkter. Det var ikke meningen.

Ikke desto mindre foreligger der en række manuskripter eller udkast til Grundtvigs taler, der som regel afviger betragteligt fra den stenografiske beretning i tidenden. (*Registranten*, bind XVIII, [fasc. 375.1-45](#)). *Beretningen om Forhandlingerne paa Rigsdagen* er dog stadig den bedste kilde til, hvad der faktisk er blevet sagt i Den Grundlovgivende Rigsforsamling. Manuskripterne kan ikke siges at dække andet end Grundtvigs hensigt med den afholdte tale, mens de gengivelser, der findes enten i dagspressen og andre tidsskrifter, som for eksempel Grundtvigs egen *Danskeren*, eller i øjenvidneberetninger fra øvrige medlemmer, som regel vil være forkortede og ofte tendentiøse. De stenografiske beretninger derimod er skabt med det formål for øje at nedfælde, hvad der faktisk er blevet sagt.

Det bliver dog undervejs i forhandlingerne taget op, hvorvidt man skal have lov til at oplæse en udefra kommende skriftlig henvendelse, en adresse. Denne principielle diskussion bliver foranlediget af en adresse om det slesvigske spørgsmål til forsamlingen med 4.500 underskrifter. Grundtvig støtter en sådan mulighed. Det bliver i løbet af forhandlingerne vedtaget, at en sådan henvendelse skulle være rettet til et medlem af forsamlingen og i udgangspunktet skulle lægges på et bord i forsamlingen, så det var muligt for medlemmerne at læse den. Skulle formanden eller medlemmet, som havde modtaget henvendelsen, ønske henvendelsen oplæst, krævede dette 3/4 flertal i forsamlingen (Møller 1949, s. 76 f).

3 *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*

I forsamlingens forretningsorden stod der, at forhandlingerne skulle “trykkes i en særegen Rigsdagstidende, hvis Ordning overlades Formanden og Sekretererne” (*Beretning* 1848-49, sp. VIII). Denne tidende fra Rigsforsamlingens forhandlinger blev nedskrevet af et stenograf-korps placeret i midten af Rigsforsamlingen. Korpsset var udlånt fra det norske Storting og blev ledt af stiftsverretsprokurator i Christiania (Oslo), Hans Koefoed Paludan (Olsen 1949, s. 292). Paludan beskrev i begyndelsen af 1850 i *Fædrelandet* målet med stenografien sådan, at den skulle skabe “et tro Echo af de holdte Foredrag” (*Fædrelandet*, sp. [4]). Det var med dette formål som udgangspunkt, at stenograferne i Rigsforsamlingen var gået til deres job.

Derimod var tidendens tekst ikke autoritativ som gengivelse af forsamlingens beslutninger. Hertil førtes sideløbende en protokol af forsamlingens sekretærer, som nedskrev beslutninger og afstemningsresultater. Var der på dette område uoverensstemmelse mellem tidende og protokol, blev der indført en rettelse i tidenden, som er indført som tekstrettelser i den af Grundtvigs Værker udgivne tekst (*Beretning* 1848-1849, sp. IX f).

De øvrige rettelser, der fremgår af tidendens rettellesliste, og som også er blevet indført som rettelse af teksten i denne udgave, er ikke indløbet med stor regelmæssighed. Det er derfor også usikkert, hvordan de er kommet til veje.

Uregelmæssigheden synes at antyde, at rettelsen som regel skete på det talende medlems egen opfordring, når han havde fået lejlighed til at kigge tidenden igennem. Rettelsen blev dog kun indført, hvis sanktioneret af formand og sekretærerne.

Generelt synes stenograferne dog at være rimelig akkurate. Grundtvig kritiserede flere gange stenograferne, "Hurtigskriverne", som han ville have dem kaldt på dansk, for at have fejlciteret ham. I tidsskriftet *Danskeren* den 15. november 1848 påpegede han for eksempel, at han ikke havde sagt "taksom som", som det fremgik af tidenden, men "taknemmelig som" (Grundtvig 1848a, s. 560). Rettelsen er dog ikke indskrevet i tidendens rettelsesliste. Det kan selvfølgelig skyldes, at Grundtvig i stedet for at indlevere en rettelsesanmodning fandt det væsentligere at gøre en historie ud af det i sit eget tidsskrift. Dermed kunne han aktivt forsvare sig mod det, han betragtede som en beskyldning for at tale et kluntet eller ukorrekt dansk. Det kan dog også være en reaktion på, at tidendens redaktion ikke kunne genkende rettelsen. Alt andet lige synes der også mere grund til at sætte lid til stenografernes udgave end det enkelte medlems, da det enkelte medlem kunne have politisk interesse i at få ændret et udsagn.

4 Grundtvig som politiker

Grundtvigs politiske karriere begynder sent i hans liv og er uregelmæssig. Hans eneste egentlige politiske embede før medlemskabet af Den Grundlovgivende Rigsforsamling var, da han fra 1839 til 1848 sad i en kongeligt udpeget komité, der skulle forberede afskaffelsen af slaveriet på de dansk-vestindiske øer (Bugge 2005, s. [160]). Da Grundtvig som 65-årig opstiller til valg til Den Grundlovgivende Rigsforsamling, bliver han, som nævnt, ikke valgt i første omgang, men stiller sig anden gang i Præstø, hvor han i en kort periode i 1820'erne havde virket som præst, men gjort et stærkt indtryk. Her bliver han valgt uden modkandidat med 573 ja-stemmer mod 11 nej-stemmer (Jensen 1915, s. 11).

Grundtvig taler regelmæssigt i Rigsforsamlingen og stiller et relativt stort antal ændringsforslag til grundlovsudkastet. Derimod er hans taler, i sammenligning med andre akademiske medlemmers indlæg, relativt korte. Indholdsmæssigt griber han dog i lighed med de øvrige akademiske medlemmer til idealistiske og filosofiske overvejelser som udgangspunkt for sin stillingtagen. Hans i skriftsproget hyppige brug af ordsprog og mytologiske billeder er dog i høj grad fraværende.

Som Grundtvig også gør det i andre sammenhænge, leger han i sine politiske taler med ordene. For det første insisterer han vedvarende på, at ord af fremmed, navnlig latinsk, græsk og tysk rod, skal fjernes fra lovtæksten (Engelstoft 1949, s. 39). Grundtvig stiller tilmed afslutningsvist i forhandlingerne en række forslag til redaktionelle ændringer (*Beretning* 1848-49, sp. 3624). Rigsforsamlingen nægter imidlertid næsten alle at komme til forhandling. For det andet forsøger han flere gange at udfordre ordenes betydning. Det ses tydeligst i hans kamp for en højskole i Sorø. "Højskole" var i midten af 1800-tallet en højere undervisningsinstitution som for eksempel et universitet. Grundtvigs højskole skal have et anderledes folkeligt og borgerligt fokus. Ved at bruge ordet "højskole" udfordrer Grundtvig med sin ide om

en folkehøjskole i Sorø også de lærde skolers og universiteternes dannelsesprogram.

Grundtvig fastholder vedvarende, at han ikke tilhører noget parti, men kalder sig desuden for "Bondeven" (*Beretning* 1848-49, sp. 1400). Han spiller her på benævnelsen af medlemmerne af Bondevennernes Selskab og hævder dermed ikke medlemskab af dette parti, men derimod lov til at kalde sig bondeven uden at tilhøre et parti. Den samme principielle individualisme ses også, da Grundtvig under forhandlingerne taler imod, at et forslag skal have et andet medlems støtte end blot forslagsstillerens for, at det kan tages under behandling.

Grundtvig stiller enten selv eller overtager, efter de er blevet frafaldet af den oprindelige forslagsstiller, 45 ændringsforslag i Den Grundlovgivende Rigsforsamling. De fem bliver ført igennem. Til forslaget om værnepligtsloven får han med 142 stemmer mod 1 igennem, at ordet "Emanation" skal udskiftes med "Udstedelse" (*Beretning* 1848-49, sp. 985). Til Grundloven får han med 91 stemmer for og 15 imod tilføjet passagen om, at "Offentlighed og Mundtlighed skal saasart og saavidt som muligt gennemføres ved hele Retspleien" (*Beretning* 1848-49, sp. 3350). Dertil kommer tre mindre redaktionelle rettelser, de to stillet med en række andre medlemmer (*Beretning* 1849, sp. 3624, 3632). Dette er markante undtagelser fra den generelt store modvilje i forsamlingen over for Grundtvigs forslag. Et enkelt forslag bliver endda enstemmigt forkastet (*Beretning* 1848-49, sp. 3183). Her følger Grundtvig en anden linje end de øvrige forslagsstillere, der i reglen trækker deres forslag tilbage, hvis der i debatten bliver konstateret for markant en modvilje imod dem.

Grundtvigs interesser i navnlig grundlovssagen afviger væsentligt fra det, der interesserer andre medlemmer. Ikke mindst er det interessant, at Grundtvig finder parlamentets sammensætning uinteressant. Det havde været et væsentligt omdrejningspunkt for debatten om en fri forfatning indtil da, så det, at Grundtvig finder det at være af mindre betydning, er bemærkelsesværdigt (Wendel-Hansen 2022, s. 138).

Grundtvigs indlæg, ikke mindst hvad angår den sproglige danisering, lader til blandt mange at have været opfattet som et irriterende element i Rigsforsamlingens forhandlinger. Den nationalliberale Th. Dahl og den konservative baron C.F. Zeuthen, der begge var medlemmer af Rigsforsamlingen og førte dagbog om forhandlingerne, betragtede Grundtvig som arrogant. Dahl kaldte ham "den skinbarlige Hovmod og Forfængelighed" (Bjørn & Larsen 1999, s. 90), mens Zeuthen om Grundtvig skrev, at "Hovmod [er] det Forherskende hos ham, hvilket passer lidet for en christelig Præst der netop burde være ydmyg" (Møller 1945, s. 158). Også indtrykket af Grundtvig som kværlant lader til at være udbredt. I sommeren 1850, da Grundtvig var blevet folketingsmedlem, sagde han i en tale om sig selv, at han "i det Hele skal være temmelig vanskelig at fornøje" (*Rigsdagstidende*, sp. 6484). Udtalelsen afstedkom spontane bifaldsytringer.

Grundtvig bliver dog også genstand for positive tilråb, ikke mindst i debatterne om den almindelige valgret og om kirkeordningen.

5 Efterspil

Grundtvig fik ikke stor praktisk indflydelse på Grundlovens udformning. Han blev væk fra den endelige afstemning om Grundloven og stemte dermed hverken for eller imod. Han forklarede i *Danskeren* den 2. juni sit standpunkt på følgende måde:

Jeg burde *ikke* stemme *imod* en saadan Grundlov, thi det maatte blevet i Lag med dem, hvis Anskuelse [j]eg allermindst kunde dele, dem der vil have *mindre* borgerlig *Frihed* og *mere* borgerlig *Ulighed* end Grundloven hjemler, og jeg kunde dog heller *ikke* stemme *for* en Grundlov, der, efter min Overbeviisning, slet ikke er i det *Danske Folks Smag* og kan derfor langt snarere gjøre Skade end Gavn (Grundtvig 1849, s. 334 f).

Med sin deltagelse i Den Grundlovgivende Rigsforsamling indskrev Grundtvig sig ikke desto mindre i Junigrundlovens tilblivelseshistorie. På Constantin Hansens store maleri af Den Grundlovgivende Rigsforsamling fra begyndelsen af 1860'erne er Grundtvig ganske vist ikke placeret mellem de store nationalliberale ikoner i forgrunden, ej heller venstreførerne i mellemgrunden eller blandt de konservative ude i vinduesnichen. Han er placeret langt tilbage i billedet i en tilsyneladende beskedne position, men i maleriets forsvindingspunkt som et angiveligt udtryk for, at han ikke i forsamlingen politisk var betydningsfuld, men at han var et prominent navn i forsamlingen, der på et årtis afstand kunne knyttes til Grundlovens tilblivelse (Schlosser Schmidt 2020, s. 111). Tilstedeværelsen af Grundtvig på maleriet er desuden en frihed fra Hansens billede, da Grundtvig netop ikke var tilstede på Rigsforsamlingens åbningsmøde. Han blev først valgt ind et par uger senere.

Grundtvigs engagement i Den Grundlovgivende Rigsforsamling blev imidlertid begyndelsen på hans, ganske vist ikke særlig regelmæssige, karriere i dansk politik og dermed praktisk deltagelse i det danske folkestyre (Møller 2019, s. 38). Han blev ved folketingsvalget i december 1849 genvalgt for Præstø-kredsen med et knebet flertal (Wendel-Hansen 2022, s. 140 f).

6 Anvendt litteratur

- *Beretning*, se *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*.
- *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen* (1848-1849). København.
- Bjørn, Claus (2007) *Grundtvig som politiker*, udg. Thorkild C. Lyby. Frederiksberg.
- Bjørn, Claus & Christian Larsen (1999) *Men meest talte vi om Landboeforholdene... Thorkild Christian Dahls dagbog fra Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848-49*. Aarhus.
- Bugge, K.E. (2005) "Grundtvig and the abolition of slavery" i *Grundtvig-Studier* 2005, s. 160-191. København.
- Engelstoft, Povl (1949) "Den grundlovgivende rigsforsamling" i *Den danske Rigsdag 1849-1949*, udg. Hartvig Frisch m.fl., bind 1, s. [9]-40.

København.

- *Fædrelandet* (1850), nr. 25, 30. januar. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1848a) *Danskeren*, bind 1. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1848b) [*Klage til Den Grundlovgivende Rigsforsamling*]. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1849) *Danskeren*, bind 2. København.
- Jensen, J.P. (1915) *Valgene til Rigsdagen 1848-1915*. Roskilde.
- Knudsen, Tim (2009) *Fra enevælde til folkestyre. Dansk demokratihistorie indtil 1973*. København.
- Kolderup-Rosenvinge, J.L.A. (1850) *Kongelige Forordninger og Aabne Breve, samt andre ved Trykken bekendtgjorte Lovbud, tildeels i Udtog, og forsynede med Register og Henviisninger*, bind XXV. København.
- *Morgenposten* (1851), nr. 122, 28. maj. København.
- Munch, P. (1949) "Hvorledes arbejder rigsdagen?" i *Den danske Rigsdag 1849-1949*, udg. Hartvig Frisch m.fl., bind 4, s. [119]-270. København.
- Møller, Jens (1949) "Tingenes forretningsordener" i *Den danske Rigsdag 1849-1949*, udg. Hartvig Frisch m.fl., bind 4, s. [5]-117. København.
- Møller, Jes Fabricius (2019) *Grundtvigs død*. Aarhus.
- Møller, Poul (1945) "Baron C. Zeuthens Dagbog fra den grundlovgivende Rigsforsamlings Tid" i *Danske Magazin*, 7. række, bind 4, hæfte 2, 1945, s. 130-228. København.
- Olsen, Eigil (1949) "Rammen om rigsdagens arbejde" i *Den danske Rigsdag 1849-1949*, udg. Hartvig Frisch m.fl., bind 4, s. [271]-296. København.
- *Registranten*, se *Registrant over N.F.S. Grundtvigs papirer 1-30* (1957-1964).
- *Registrant over N.F.S. Grundtvigs papirer 1-30* (1957-1964), udg. Grundtvig-Selskabet af 8. September 1947 & Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København.
- *Rigsdagstidende, Forhandlingerne paa Folkethinget, første session, 1850*. København.
- Schlosser Schmidt, Sally (2020) "Constantin Hansens politiske motiv. En kontekstualiseret billedanalyse af maleriet af *Den Grundlovgivende Rigsforsamling*" i *Kulturstudier*, nr. 2, s. 92-121. Aarhus.

- Wendel-Hansen, Jens Lei (2022) “Den politiske Grundtvig. Fra kværlant på Christiansborg til orakel på Vartov” i *Den store mand. Nye fortællinger om Grundtvig*, udg. Lone Kølle Martinsen, s. 132-151. København.